

ОБМАН ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Собко Г. М.

Стаття присвячена аналізу обману як способу скоєння злочину, в якій за допомогою порівняльно-правового, історичного, систематичного та граматичного методів були розглянуті ці поняття. Проаналізувавши обман як спосіб вчинення психічного насильства, можна зробити загальний висновок, що обман здійснюється поза волю потерпілого і ставить останнього у вузькі рамки під час вибору порядку дій. За формальними ознаками обман відповідає психічному насильству. Обман - умисне викривлення або приховування істини з метою ввести в оману особу, у віданні якої знаходиться право на майно або права на інші блага, і таким чином домогтися добровільної передачі цих прав, а також повідомлення з цією метою завідомо неправдивої інформації. Істина - це точне відображення дійсності в думках і свідомості людини. Створення шахраєм у потерпілої особи хибних уявлень про явища дійсності, про властивості предметів і осіб - це і є спотворення істини.

Ключові слова: обман, психічне насильство, спосіб скоєння злочину.

Статья посвящена анализу обмана как способа совершения преступления, в которой с помощью сравнительно-правового, исторического, систематического и грамматического методов было рассмотрено это понятие. Проанализировав обман как способ совершения психического насилия, можно сделать общий вывод, что обман осуществляется помимо воли потерпевшего и ставит последнего в узкие рамки при выборе порядка действий. По формальным признакам обман соответствует психическому насилию. Обман - умышленное искажение или сокрытие истины с целью ввести в заблуждение лицо, в ведении которого находится право на имущество или права на другие блага, и таким образом добиться добровольной передачи этих прав, а также сообщение с этой целью заведомо ложной информации. Истина - это точное отражение действительности в мыслях и сознании человека. Создание обманщиком у потерпевшего ложных представлений о явлениях действительности, о свойствах предметов и лиц - это и есть искажение истины.

Ключевые слова: обман, психическое насилие, способ совершения преступления.

This article analyzes deception as a means of committing a crime, which by means of comparative legal, historical, grammatical and systematic methods were reviewed these concepts. The method of committing a crime is an obligatory feature of the crime not only in cases where it is explicitly stated in the law, but also when it clearly follows from it. For example, it is impossible to commit fraud, causing property damage by deception or abuse of trust, knowingly false notification of a crime or knowingly false testimony not using fraud as a method of committing a crime. The method of committing a crime serves as a mandatory feature of the relevant components of the crime is an analysis and characteristic actions that form the objective side of these crimes. Characteristically, a socially dangerous act in the specified warehouses cannot be objectively executed without the proper method of its execution. Thus, beatings and torture without physical violence, threats of murder, forced sexual intercourse cannot be inflicted - without mental violence,

fraud, knowingly false reporting of a crime - without deception, abuse of office - without abuse of trust, etc. Thus, in the above cases, the method of committing a crime, although not directly and not specified in the law, but clearly derives from him in his interpretation, and therefore is a mandatory feature of the relevant specific components of the crimes. Analyzing deception as a way of committing psychological violence, the overall conclusion that the fraud carried out against the will of the victim and puts the latter in the narrow confines in choosing to proceed. Formally responsible fraud mental violence. A deceit is a deliberate distortion or concealment of the truth in order to mislead the person in charge of the right to property or the right to other goods, and thus to obtain the voluntary transfer of these rights, as well as to report a false information to this end. Truth is a true reflection of reality in the thoughts and human consciousness. Creating a fraudsters in the victim's misconceptions about the phenomena of reality, about the properties of objects and individuals - this is the distortion of the truth.

Key words: deception, psychological violence, way of crime.

Злочинності, як і будь-якому явищу, властиві розвиток і вдосконалення. Сучасна злочинність йде шляхом переваг застосування психологічних та психічних способів досягнення поставленої мети, аніж грубого фізичного насильства. Одним з таких способів є обман.

Довіра - один з головних моментів у будь-якому обмані і шахрайстві. Оскільки саме це слово походить від слова «віра», то не можна нікого обманути до тих пір, поки обманутий не буде вірити та довіряти шахраєві. Чоловіки не могли б обманювати своїх дружин, якби ті їм не вірили і не довіряли, і навпаки, дружини не змогли б обманювати чоловіків, якби ті не довіряли їм [12, с. 40-41]. Без довіри обман неможливий.

Актуальність. Спосіб скоєння злочину є обов'язковою ознакою складу злочину не тільки в тих випадках, коли він прямо вказаний у законі, а й тоді, коли він однозначно випливає з нього. Так, наприклад, неможливо вчинити шахрайство, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживанням довірою, завідомо неправдиве повідомлення про скоєння злочину або завідомо неправдиві показання, не використовуючи обман як спосіб скоєння злочину. Спосіб скоєння злочину виступає обов'язковою ознакою відповідних складів злочину, є аналізом характерних дій, що утворюють об'єктивну сторону цих злочинів. Характерно, що суспільно небезпечне діяння в зазначених складах об'єктивно не може бути скоєне без відповідного способу його виконання. Так, не можуть бути заподіяні побої і катування без фізичного насильства, погроза вбивством, примушення до вступу в статевий зв'язок - без психічного насильства, шахрайство, завідомо неправдиве повідомлення про скоєння злочину - без обману, зловживання службовим становищем - без зловживання довірою і т. д. Отже, в наведених випадках спосіб скоєння злочину хоча прямо і не

Собко Г. М., 2019

зазначений у законі, але однозначно впливає з нього у разі його тлумачення, і тому є обов'язковою ознакою відповідних конкретних складів злочинів.

Метою статті є спроба проаналізувати обман як прояв психічного насильства у разі скоєння злочину, використовуючи методи порівняльно-правові, компаративістський, емпіричний та системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Цікавим є досвід зарубіжних країн стосовно обману як способу психічного насильства. Так, у главі «в» КК Ізраїлю «Злочини, скоєні шляхом обману, вимагання та утиски» стаття 417, що міститься в цьому розділі, називає такий спосіб заволодіння майном, як чаклунство [1, с. 113]. У зазначеній статті присутня примітка, з якої випливає, що чаклунство включає в себе фокус і передбачення майбутнього, швидше за все, мається на увазі шахрайство.

Розглядаючи питання обману як одного з видів психічного насильства, слід зазначити, що в англійській доктрині немає однастайності поняття шахрайства. Це явище сприймається теоретиками і практиками як цілий клас злочинів, в основі яких лежить обман. Така ситуація створює серйозні труднощі для практиків у кваліфікації цих діянь. Консолідація шахрайства в самостійному законодавчому акті здатна багато в чому вирішити цю проблему [2, с. 6].

Спосіб скоєння злочину є обов'язковою ознакою складу злочину не тільки в тих випадках, коли він прямо вказаний у законі, а й тоді, коли він однозначно впливає з нього. Так, наприклад, неможливо вчинити шахрайство, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживанням довірою, завідомо неправдиве повідомлення про скоєння злочину або завідомо неправдиві показання, не використовуючи обман як спосіб скоєння злочину. 30 грудня 2015 року циганка В. прийшла до одного з будинків у м. Одесі та постукала в квартиру, господиню якої С. примітила раніше. В. увійшла до С. у довіру, запропонувала зняти з неї і її дітей «причину». Отримавши згоду, В. стала виробляти дії нібито зі зняття причини, після чого попросила передати їй всі наявні в будинку грошові кошти, що С. і зробила. Потім В. пішла [11]. У цьому разі злочин скоєно шляхом обману. Обман виступає тут основним способом злочину, тому скоєно необхідно кваліфікувати як шахрайство.

Обман - умисне викривлення або приховування істини з метою ввести в оману особу, у віданні якої перебуває право на майно або права на інші блага, і таким чином домогтися добровільної передачі цих прав, а також повідомлення з цією метою завідомо неправдивої інформації. Істина - це точне відображення дійсності в думках і свідомості людини. Створення шахраєм у потерпілої особи хибних уявлень про явища дійсності, про властивості предметів і осіб - це і є спотворення істини [3, с. 30].

Виходячи зі статистичних даних інформаційно-правової електронної бази, з 2009 по 2018 рік в Україні було зареєстровано 7298 кримінальних справ, які були вчинені з використанням обману, з них 1991 злочин було вчинено за останні три роки (2013-2015): 2013 - 1177; 2014 - 460; 2015 - 350; 2016 - 557; 2017 - 480; 2018 - 490. З огляду на ці дані, хоча і простежується динаміка зменшення росту цих злочинів, проте питома вага досить велика, що і зумовило необхідність розгляду обману як способу скоєння злочину.

Як відомо, зараз немає законодавчого визначення обману, хоча раніше у Кримінальному кодексі 1922 року в примітці до статті 187 КК було визначено поняття

«обман»: як неправдиві повідомлення свідчень, так і явне приховування обставин, свідчення про які було обов'язковим [3, с. 27-28].

З цього визначення можна зробити висновок, що є два види обману: пасивний та активний. У цьому разі під активним обманом розуміється повідомлення завідомо неправдивої інформації, а під пасивним - неповідомлення обставин, які є обов'язкові для повідомлення. Більшість науковців визнають такі види обману [4, с. 387].

Вважаю, що недоцільно розглядати пасивний вид обману, тому що він стосується не активних інформаційних дій, а стану, в якому перебуває особа. Пасивний обман є не дією (бездіяльністю), це стан, в який сама себе ввела потерпіла особа, тому обманом не є. Прикладом пасивного обману є стан, коли особа сама у своїй свідомості змінює реальність, мається на увазі без допомоги сторонньої особи.

Подальший розгляд обману буде стосуватися тільки активної його форми. Способом психічного насильства може бути тільки обман як дія (активна форма обману), шляхом якої потерпіла особа вводиться в оману. Згідно з українськими словниками, під обманом розуміється цілеспрямована дія, що є процесом впливу винної особи (суб'єкта обману) на стан потерпілого (суб'єкта впливу).

На підставі вищесказаного обманом є цілеспрямований вплив винної особи на психіку особи впливу, тим самим підтверджуємо, що обман не може бути вчинений шляхом бездіяльності.

Г.Н. Борзенков пропонує під активним обманом розуміти змінення істини, а не тільки повідомлення неточних відомостей, позаяк в останньому разі обман буде передбачати тільки вербальну форму, хоча фактично обман може вчинятися різними формами. Щодо форм (видів) обману, згідно з твердженням Б.С. Нікіфорова, спілкування між людьми відбувається в усній, письмовій та вербальній формі [5, с. 93]. Однак можна сказати, що, крім цих видів, є ще інші форми обману, ті, які використовуються у картковому обмані (шахрайстві), коли потерпіла особа сідає грати з шахраєм, останній взагалі може нічого не казати, але ж якщо карти краплені або використовується інший спосіб обману, то потерпіла вводиться в оману щодо можливості виграти.

З цього можна зробити висновок, що обман може бути вчинений як усно, письмово, а також із використанням підrobлених документів.

Злочинний обман - завжди умисна дія. Про це необхідно пам'ятати, оскільки людина може обманювати, будучи впевненою, що говорить правду. Також ця дія є протиправною, оскільки відповідальність за її застосування встановлена в окремих нормах КК України, зокрема в ст. 190. Так, наприклад 04.05.2015 року, приблизно о 16 годині 00 хвилин, ОСОБА_1, маючи умисел незаконного заволодіння чужим майном шляхом обману, діючи повторно, перебуваючи за адресою: м. Запоріжжя, вул. Полякова, 2, ввівши ОСОБА_2 в оману щодо наміру укласти договір оренди транспортного засобу, отримав від останнього ключі та свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу автомобіля НОМЕР_1, 2006 року випуску, сірого кольору, отримав у такий спосіб можливість керувати автомобілем нібито для переміщення його до будинку № 20 по вул. Полякова.

Проте перемістив автомобіль на перехрестя вул. Чарівної та Бочарова у м. Запоріжжі, скориставшись тим, що потерпілий зупинився на червоний сигнал світлофора, змінив напрямок руху та перемістив автомо-

біль у с. Михайлівка Запорізької області, у такий спосіб заволодів автомобілем, вартість якого згідно з висновком експерта НДЕКЦ № 203/15 від 22.08.2015 року становить 79639,60 грн, чим заподіяв матеріальну шкоду потерпілому ОСОБА_3 на зазначену суму. З цього прикладу видається, що відбувалося психічне насильство над ОСОБОЮ_2, крім цього, тут дві потерпілі особи, причому, ввівши в оману ОСОБУ_2, шкода була заподіяна власнику, яким була ОСОБА_3 [6].

Стаття 192 КК України містить вказівку лише на один вид психічного насильства - обман, тоді як для заподіяння майнової шкоди можуть бути використані й інші види (наприклад, загроза, гіпноз). Наведемо приклад, коли зловмисники змушують потерпілого знищити своє майно (наприклад, спалити власний будинок) під загрозою застосування фізичного насильства. Крім того, обман як спосіб заподіяння майнової шкоди не обов'язково тягне наслідки, характерні для психічного насильства (страждання, муки тощо). Так, безквитковий провіз пасажирів відповідальними за організацію перевезень особами не нанесе такого збитку, через яке можливе виникнення страждань, мук, а незаконні дії третіх осіб, у результаті яких власником або іншим власником майна була упущена вигода у великих розмірах, на яку власник розраховував для вирішення будь-яких важливих проблем, може сприяти порушенню психічного стану різного ступеня.

Розібравшись із сутністю та видами обману, необхідно проаналізувати, чи вчиняється обман з використанням психічного насильства?

Психічне насильство є досить великою кримінально-правовою категорією, яка розглядається з різних сторін, психічне насильство здебільшого розглядається поряд з фізичним насильством, проте, на наш погляд, психічне насильство є набагато ширшим поняттям та має більшу кількість способів вчинення, наприклад: погроза насильством, вплив, примушування, перешкоджання, примус, втягнення в злочинну діяльність, психічне насильство, і також один раз використовується термін «тероризування та обман», який є об'єктом розгляду цієї статті, тоді як способом вчинення фізичного насильства є: нанесення різної тяжкості тілесних ушкоджень шляхом побоїв, мордування, нанесення ударів, а також із застосуванням різноманітних засобів для досягнення мети.

Такі відомі науковці, як А.А. Тер-Акопов та Ю.Є. Пудовчкін, відносять обман до психічного насильства [7, с. 88-97]. Є сенс погодитися з думкою тих фахівців, які відносять обман до психічного насильства, тому що обман вчиняється всупереч волі людини, а саме проти її бажання, наприклад, шахрайство (ст. 190 КК України). На користь цьому є приклад психологічного тиску у разі шахрайства у судовій практиці Апеляційного суду Хмельницької області у справі № 11-551/2006 від 22 серпня 2006 року, де зазначалось, що обман є психологічним тиском [8].

Р.А. Сабітов вважає, що, на відміну від психічного насильства і примусу, у разі обману не придушується воля потерпілого, обман ніколи не ставить потерпілого у безпомічний стан (не позбавляє потерпілого можливості протистояти обманщику), обман не містить інформації про наміри завдати шкоди інтересам особи, яку вводять в оману, обман не характеризується нападом; обман під час допиту, на відміну від насильства, не пов'язаний із завданням страждань потерпілому [9, с. 28-36].

А.А. Тер-Акопов вмістив у поняття «психічне насильство» загрозу, обман, а також стан, який виникає в результаті психофізичного та психотехнічного впливу, - стан керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [10, с. 93].

Проаналізувавши обман як спосіб вчинення психічного насильства, можна зробити загальний висновок, що обман здійснюється поза волею потерпілого і ставить останнього у вузькі рамки під час вибору порядку дій. За формальними ознаками обман відповідає психічному насильству. Але слід зазначити, що не будь-який обман є злочинним і може бути віднесений до психічного насильства. Злочинним вважається той обман, який використовується для посягання на найбільш важливі суспільні відносини і тягне суспільно значущі наслідки, а також лише в тому разі, якщо відповідальність за його використання встановлена в кримінальному законі. Необхідно також підкреслити, що обман як вид психічного насильства може бути реалізований лише в активній формі. Цей висновок впливає вже з етимології слова «насильство», що передбачає активні дії.

Література

1. Дорфман М. Закон об уголовном праве Израиля. 150 с.
2. Чупрова Е.В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 20 с.
3. Борзенков Г.Н. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации). Москва : Юридическая литература. 1971. 168 с.
4. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва : Центр ЮриИнфоР, 2005. 457 с.
5. Никифоров Б.С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву. Москва : Академия наук СССР, 1952. 179 с.
6. Вирок суду Шевченківського районного суду м. Запоріжжя, внесений до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12015080080001871 від 06.05.2015 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55501938>.
7. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человека. *Государство и право*. 1993. № 4. С. 88-97.
8. Ухвала судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі № 11-551/2006 року. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=204:2:1241990828184289::NO::P2_DC_ID:10000231053.
9. Сабітов Р.А. Обман как средство совершения преступления : учебное пособие. Омск : Министерство внутренних дел СССР. Омская высшая школа милиции. Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1980. С. 28-36.
10. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человека. *Государство и право*. 1993. № 4. С. 93.
11. Вирок Приморського районного суду м. Одеси : обвинувальний акт за матеріалами кримінального провадження, внесений до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12015160000000608 від 11.08.2015.
12. Кандыба В.М. Криминальный гипноз, Санкт-Петербург, 2001, 448 с.

Собко Г. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ*